

2-46

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

УДК 376.36 + 372.881.1

ЧЕРЕДНІЧЕНКО Наталія Володимирівна

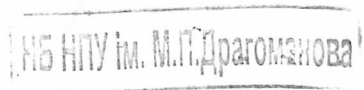
**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ГРАМОТНОГО ПИСЬМА
У ДІТЕЙ ІЗ ВАЖКИМИ ВАДАМИ МОВЛЕННЯ
В УМОВАХ КОРЕКЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

13.00.03 – Спеціальна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 1999

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі логопедії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти України.

Науковий керівник: – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, ВАВІНА Людмила Сергіївна, завідувача лабораторії тифлопедагогіки Інституту дефектології АПН України

Офіційні опоненти: – дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор, ЯРМАЧЕНКО Микола Дмитрович, радник президента АПН України.

– кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, ШЕВЧЕНКО Марина Валентинівна, вчений секретар Інституту дефектології АПН України.

Провідна установа: – Інститут педагогіки АПН України, лабораторія навчання і виховання молодших школярів, м. Київ.

Захист відбудеться 22 червня 1999 р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.01 в Інституті дефектології АПН України (254060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9)

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині Інституту дефектології АПН України за адресою: 254060, Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Автореферат розісланий А. М. Ярмаченко 1999 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Жук Т. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Успішне опанування основ наук значною мірою залежить від рівня сформованості в учнів грамотного письма, необхідність якого вони постійно відчують. Тому не випадково формування грамотності усного та писемного мовлення у програмах як для масових, так і спеціальних шкіл визнається одним з головних завдань навчання української мови.

У спеціальних школах для дітей із важкими вадами мовлення (ВВМ) об'єктивно існують специфічні утруднення в навчанні учнів, особливо початкової ланки, грамотного письма. Вони обумовлені, передусім, наявністю в школярів загального недорозвитку мовлення, обмеженістю мовленнєвого досвіду, особливостями психофізичного розвитку. Ці фактори широко висвітлено в ряді досліджень (О. Л. Жильцова, Г. А. Каше, Р. Е. Левіна, М. А. Савченко, Є. Ф. Собонович, Л. Ф. Спірова, М. Є. Хватцев та ін.). Суттєвою причиною є також недостатня розробленість спеціальної методики навчання дітей з ВВМ рідної мови, яка б ураховувала характер їх мовленнєвих порушень та виявлені труднощі опанування грамотним письмом. Проведені в цьому напрямку нечисленні дослідження (А. С. Винокур, К. В. Комаров, І. М. Садовнікова, В. В. Тарасун, М. В. Шевченко) засвідчили ефективність застосування корекційних засобів та прийомів як у роботі з виправлення мовленнєвих вад, так і в розвитку усного і писемного мовлення учнів з ВВМ, підвищенні якості їхніх знань і умінь з рідної мови.

Однак проблема формування в учнів цієї категорії орфографічно грамотного письма залишається актуальною, оскільки ще недостатньо вивчені корекційно-розвивальні можливості багатьох видів мовленнєвої діяльності, методичних прийомів та засобів, видів письмових робіт у навчанні дітей із ВВМ української мови в цілому, формуванні навичок орфографічно грамотного письма, зокрема.

У навчанні школярів української мови найпоширенішими видами практичних вправ є письмо з опорою на слух (диктант) та зір (списування з різною навчальною метою).

Більшість досліджень, присвячених вивченню особливостей писемного мовлення учнів з ВВМ, проводилось на базі письма на слух (диктантів). Списуванню ж приділялося значно менше уваги, тому що воно вважалось більш простим і легким видом письмових вправ, який не потребує спеціального навчання. Недооцінювалась роль списування у формуванні як зорово-моторних образів слів, так і дограматичних асоціацій, завдяки яким виробляються орфографічні вміння та навички. Зовсім не зверталась увага на послідовність виконання розумових і мовленнєвих дій, які забезпечують правильне та свідоме відтворення зразка. Однак практичний досвід засвідчує незадовільний стан сформованості навички списування в учнів із ВВМ.

Між тим вправи на списування протягом усіх років навчання дітей із ВВМ рідної мови посідають значне місце в логопедичній практиці. Крім того, списування широко застосовується у процесі викладання загальноосвітніх дисциплін як засіб фіксування інформації на різних етапах вивчення програмового матеріалу.

Наочний характер пред'явлення списування відіграє суттєву роль у навчанні грамоти, граматики та правопису дітей з вадами мовлення через порушення в них міжаналізаторних зв'язків. Під час списування взаємодіють різні аналізатори. Після сприймання тексту в пам'яті дитини залишаються зорові й моторні образи слів, що особливо цінно для грамотного письма учнів з мовленнєвими вадами. Опанування механізмом правильного списування має підвести учнів до самодиктовки, яка лежить в основі самостійного письма. Тому своєчасний розвиток умінь та навичок правильного списування є запорукою того, що учні надалі зможуть грамотніше писати як під диктовку, так і самостійно.

Отже, враховуючи особливості мовленнєвої та пізнавальної діяльності учнів із ВВМ, списування, на нашу думку, має велике корекційне значення під час формування в них умінь та навичок орфографічно грамотного письма, а також письма за слухом та самостійного.

Незважаючи на загальновизнану методичну цінність списування як виду письмових вправ і прийому формування орфографічної та пунктуаційної грамотності учнів, методика формування навички списування в дітей із ВВМ розроблено недостатньо. Досі не розроблено цілісної системи корекційного навчання цієї категорії дітей списування.

Таким чином, вибір теми дослідження зумовлений, з одного боку, соціальною значущістю володіння грамотним писемним мовленням як складовим компонентом мовної освіти, а з другого – незадовільним методичним забезпеченням процесу навчання рідної мови учнів із ВВМ, недостатнім опрацюванням проблеми поліпшення якісного рівня грамотного письма в теоретичному й практичному аспектах.

Об'єкт дослідження – процес навчання грамотного письма учнів молодших класів з важкими вадами мовлення.

Предмет – система корекційно–розвивальних впливів спеціального навчання списування на формування грамотного письма в учнів із ВВМ.

Мета дослідження – розробити дидактико–методичні засоби інтенсифікації формування навички грамотного письма на основі корекційно–розвивальних впливів спеціального навчання списування.

Дослідження проводилося протягом 1995 – 1998 років. Ним було охоплено 154 школярі 3, 5 та 7 класів спеціальних шкіл–інтернатів для дітей із ВВМ №7 м.Кієва та м. Василькова.

Близько 85 відсотків учнів мали загальний недорозвиток мовлення III рівня. У решти учнів (близько 10 – 15 осіб), за даними мовних карток, констатувався ЗНМ у поєднанні з заїканням, дизартрією або ринолалією.

З метою отримання порівняльних даних було визначено контрольні й експериментальні класи, а також обстежено 54 учні 3 класів масової школи № 206 м. Кисва.

Гіпотеза дослідження. Загальний недорозвиток мовлення дітей, обмеженість їхнього мовленнєвого досвіду, характерні особливості пізнавальної діяльності значно ускладнюють опанування правописними нормами української мови та їх застосування в процесі виконання різноманітних граматичних вправ.

Поліпшення якісного рівня грамотності учнів із ВВМ можливе за умов:

- формування в них алгоритму послідовних усвідомлених дій списування на основі врахування специфічних порушень цього виду їх діяльності;
- застосування в певній методичній системі спеціальних пропедевтичних і тренувальних вправ, спрямованих на формування в учнів міцного підґрунтя грамотного письма;

Для досягнення поставленої мети і перевірки вірогідності гіпотези було поставлено такі завдання дослідження:

- визначити теоретичні засади дослідження на основі аналізу загальної та спеціальної літератури з проблеми формування в дітей грамотного письма та списування;
- дослідити рівень сформованості в учнів із ВВМ грамотного списування та можливі причини його неуспішності;
- розробити й експериментально апробувати систему корекційного навчання учнів грамотного письма на основі спеціальної організації діяльності списування.

Методологічною основою дослідження є розроблені у психології, психолінгвістиці положення про складну структуру писемного мовлення та його психофізіологічні механізми (Б. Ф. Баєв, В. І. Бельтюков, Л. С. Виготський, С. В. Гур'янов, Д. Б. Ельконін, І. О. Зимня, О. О. Леонтьєв, О. Р. Лурія, І. О. Синиця, Є. Ф. Соботович та ін.); пластичність функціональних систем людського організму та поетапність формування розумових дій (П. К. Анохін, П. Я. Гальперін, А. А. Запорожець, О. М. Леонтьєв та ін.); психологічні закономірності усвідомленого формування орфографічної навички (Д. Б. Богоявленський, С. Ф. Жуйков). Було враховано також вимоги системного вивчення орфографії (М. В. Бардаш, М. С. Вашуленко, П. С. Жедек, М. С. Рождественський, О. Н. Хорошківська, Н. Г. Шкурятяна та ін.).

Методи дослідження. У ході дослідження нами використано теоретичний аналіз літератури з означеної проблеми; аналіз навчальних програм, підручників та методичних посібників з української мови для масової та спеціальної школи; вивчення та узагальнення педагогічного досвіду; педагогічне спостереження, бесіда, анкетування; аналіз письмових робіт учнів; педагогічний експеримент (констатуючий, навчальний, контрольний); кількісний та якісний аналіз експериментальних даних.

Наукова новизна дослідження. Внаслідок проведеного експериментального дослідження:

- отримано оригінальні дані про стан розвитку навички списування у школярів із ВВМ за такими показниками: швидкість, спосіб, правильність, усвідомленість. З'ясовано, що на рівень сформованості цих параметрів впливає характер мовленнєвого матеріалу: звукові, складові, орфографічні особливості слів, доступність лексики розумінню учнів, характер тексту (з окремих слів, зв'язний текст);

- виявлено комплекс помилок різних типів, що їх припускають учні з ВВМ під час списування, простежено їх динаміку від молодших до старших класів, на основі чого виділено найтипівіші та найчастіші помилки як предмет попередження і корекції;

- науково обґрунтовано корекційно–розвивальний вплив системи формування в учнів з ВВМ усвідомленого списування на вдосконалення якісного рівня грамотного письма в цілому.

Теоретичне значення проведеного дослідження визначається розробкою системного підходу до аналізу процесу списування в учнів із ВВМ, з'ясуванням типології та причин утруднень учнів в опануванні навичкою списування. Виявлені положення є основою цілеспрямованого формування в молодших школярів із ВВМ ефективних засобів поліпшення орфографічної грамотності.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що розроблений у дисертації матеріал може бути використаний як дидактико–методична основа удосконалення змісту та методики формування в учнів із ВВМ правильного алгоритму діяльності під час списування та підвищення грамотності їх самостійного письма. Отримані результати можна використати для вдосконалення програм і підручників з рідної мови для учнів спеціальних шкіл, підготовки, методичних рекомендацій і посібників, у викладанні української мови в школі для дітей із ВВМ. Основні положення і висновки цього дослідження доцільно враховувати у вузівському курсі методики навчання рідної мови учнів спеціальної школи, на курсах перепідготовки вчителів і логопедів.

Достовірність результатів забезпечується науково–теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження, застосуванням комплексу методів, адекватних меті дослідження, репрезентативністю вибірки, кількісною та якісною характеристикою

достатнього обсягу емпіричного матеріалу, ефективністю експериментальної роботи у школах.

Апробація і впровадження результатів дослідження відбувались у процесі експериментальної роботи в 3 та 4 класах спеціальних шкіл для дітей із ВВМ за безпосередньою участю автора. Методика та результати експериментального навчання були включені до змісту лекційного курсу “Методика початкового навчання рідної мови в спеціальній школі для дітей із ВВМ” для студентів дефектологічного факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, а також висвітлювались у лекціях, прочитаних автором на обласних курсах перепідготовки вчителів–логопедів шкільних логопедичних пунктів та допоміжних шкіл Києва і Київської області (березень 1997 р., листопад 1997 р.), на обласному семінарі для логопедів логопедичних пунктів та дошкільних закладів у Житомирі (березень 1997 р.) та у Вінниці (жовтень 1998 р.). Матеріали дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на науково–практичних конференціях НПУ імені М. П. Драгоманова (1996 – 1998 рр.).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. У тексті міститься 9 таблиць, 3 графіки, 9 діаграм, у списку використаних джерел – 199 назв. Загальний обсяг дисертації – 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність, мету, гіпотезу, завдання, визначено методи дослідження, розкрито його наукову новизну, теоретичне і практичне значення, наведено дані про апробацію дослідження та шляхи впровадження його результатів у практику.

У **першому розділі** – “Проблема навчання грамотного письма учнів молодших класів із важкими вадами мовлення” – проаналізовано науково–методичну літературу, практику роботи щодо навчання грамотного письма учнів із ВВМ, визначено теоретичні засади дослідження.

Як відомо, проблема вироблення грамотності письма в учнів завжди була однією з актуальних у загальній та спеціальній методиці навчання рідної мови. Тому пошук шляхів та методів підвищення грамотності письма в учнів з мовленнєвими вадами став предметом численних досліджень у галузі логопедії та спеціальної методики (А. С. Винокур, О. М. Гопіченко, Е. А. Данілавічюте, Р. Є. Левіна, І. В. Прищєпова, І. М. Садовнікова, В. В. Тарасун, М. В. Шевченко та ін.). У результаті було з’ясовано причини, які зумовлюють певні труднощі опанування грамотним письмом. Розроблені на основі отриманих даних методичні рекомендації щодо розвитку фонематичного сприймання, формування навичок правильної вимови, звукового, морфологічного і синтаксичного аналізу та синтезу, зорових та оптико–просторових уявлень, суттєво

вплинули на вдосконалення методики навчання учнів із ВВМ рідної мови (А. С. Винокур, Л. М. Єфіменкова, Р. Є. Левіна, І. М. Садовнікова, Л. Ф. Спірова, В. В. Тарасун та ін.).

Підкреслюючи необхідність практичної спрямованості навчання правопису, логопеди -методисти спрямували зусилля на розробку системи практичних граматичних вправ, яка б забезпечувала свідоме засвоєння орфографії. Основна увага при цьому справедливо приділялася корекції мовленнєвого недорозвитку та основних психічних процесів учнів.

Як показав аналіз спеціальної літератури з методики навчання письма учнів молодших класів із ВВМ, менш вивченим виявився стан та розвиток у дітей із ВВМ навичок списування – письма з опорою на провідний аналізатор – зоровий. Досвід логопедів, учителів, окремі дослідження (І. В. Коломиткіна, І. М. Садовнікова, О. А. Токарева, В. О. Якова), наші спостереження показали, що списування як вид письма несформований навіть в учнів старших класів спеціальної школи. Вони, як і молодші школярі, списують словесний матеріал повільним темпом, переважно буквосполученнями, припускаючись великої кількості різних помилок.

Складність формування в учнів із ВВМ не тільки письма на слух, а й списування розкривається в дослідженнях із загальної та спеціальної психології, де розкрито єдність і взаємозв'язок механізмів, що лежать в основі різних видів письма – слухового, самостійного, з опорою на зір (списування) (Б. Г. Ананьєв, Є. В. Гурьянов, М. І. Жинкін, О. М. Корнєв, О. Р. Лурія, М. П. Феофанов та ін.).

Несформованість в учнів із ВВМ мовленнєвих і немовленнєвих передумов формування писемного мовлення, зокрема, порушення фонетико-фонематичної та лексико-граматичної будови мовлення, низька мовленнєва активність, своєрідність перебігу всіх видів мовного аналізу – фонематичного, морфологічного та синтаксичного, а також особливості їх пізнавальної діяльності негативно впливають на успішність опанування грамотним письмом (О. М. Корнєв, Р. Є. Левіна, І. В. Прищєпова, І. М. Садовнікова, Л. Ф. Спірова, Є. Ф. Соботович та ін.).

Вибір методів та прийомів навчання грамотного письма обумовлений не тільки особливостями мовленнєвої та пізнавальної діяльності учнів із ВВМ. Психологи, методисти масової та спеціальної школи відводять важливу роль списуванню як одному з ефективних прийомів вироблення та закріплення навичок орфографічно грамотного письма (Є. А. Адамович, А. К. Аксьонова, Н. М. Алгазіна, Л. С. Вавіна, В. В. Воронкова, М. Ф. Гнезділов, П. С. Жедєк, М. М. Китаєв, І. В. Коломиткіна, І. П. Корнєв, С. П. Олійник, М. С. Рождєственський та ін.). Вони підкреслюють, що в процесі виконання різних вправ на списування утворюються зорово-моторні образи слів, які необхідні учням для засвоєння правопису окремих орфограм, запам'ятання

цілісного орфографічного образу слова. Окрім цього, під час списування досконалим способом, поєднаним з орфографічним аналізом матеріалу, що списується, виникають «дограматичні асоціації», завдяки яким у школярів формуються орфографічні вміння та навички, розвивається орфографічна пильність. Логопеди та методисти спеціальної школи (Л. М. Єфіменкова, І. М. Садовнікова та ін.) вважають списування більш доступним та простим видом письма для дітей, які мають дисграфію. Тому автори слушно наголошують на необхідності формування в учнів правильних способів списування.

Усі проаналізовані нами праці з цієї проблеми засвідчують досить значні успіхи молодших школярів масових шкіл в опануванні навичкою списування (П. С. Жедек, І. П. Корнев, С. П. Олійник). Проте в учнів із ВВМ навичка осмисленого письма за зразком самостійно не формується. Слід зазначити, що у спеціальній літературі немає повної характеристики стану списування у школярів із ВВМ. Списування розглядається лише з метою зіставлення з письмом на слух. Такі параметри списування, як швидкість, спосіб, грамотність у достатньому обсязі не аналізуються.

Узагальнивши дані, здобуті шляхом аналізу спеціальної літератури, ми дійшли висновку, що вони уривчасті й неповні. Це, в свою чергу, призводить до того, що письму за зразком в логопедичній теорії та практиці не приділяють тієї уваги, якої воно заслуговує.

Проаналізувавши практику навчання учнів з ВВМ рідної мови, ми переконалися, що спеціальне формування свідомого списування не проводиться. Вчителі не приділяють належної уваги підготовчій роботі перед списуванням, зокрема орфографічному аналізу тексту, не навчають раціональних способів списування, послідовності виконання розумових і мовленнєвих дій під час списування. Навички списування в учнів із ВВМ в практиці виробляються переважно стихійно.

Водночас практики наголошують на необхідності спеціальної розробки системи навчання учнів свідомого списування, обґрунтовуючи це тим, що саме вправи на списування відіграють основну роль у формуванні в школярів орфографічних умінь та навичок.

Отже, незважаючи на загальнометодичну цінність списування як виду письма та прийому формування навички орфографічно грамотного письма, досі немає цілісної системи навчання учнів списування. Ми передбачаємо, що методично правильна побудова такої системи може мати позитивний корекційно-розвивальний вплив на підвищення грамотності письма учнів із ВВМ, допоможе подолати і попередити різноманітні помилки в їхніх письмових роботах, скорегувати окремі психічні та пізнавальні процеси. Розробка таких впливів і стала предметом нашого дослідження.

У другому розділі – “Стан сформованості навички списування в учнів із важкими вадами мовлення” – викладено методику та результати констатуючого експерименту. На основі аналізу письмових робіт учнів виявлено динаміку та особливості розвитку навички списування у школярів із ВВМ, рівень сформованості в них орфографічних умінь та навичок під час письма, простежено вплив характеру мовленнєвого матеріалу на правильність списування. Спеціально вивчалася наявність в учнів навичок самоперевірки під час та після виконання робіт на списування, рівень сформованості в них короткочасної зорової пам’яті та уваги як можливих детермінант недосконалості списування.

Щоб простежити динаміку розвитку навички списування в учнів із ВВМ, констатуючий експеримент проводився в 3, 5 та 7 класах спеціальних шкіл. Контрольну групу становили учні 3 класів масової школи.

З метою з’ясування стану сформованості навички списування та правописних умінь і навичок в учнів із ВВМ було розроблено три серії вправ: списування слів (простих та складних за звуко-складовою будовою); списування тексту, неускладненого та ускладненого орфографічним завданням; слуховий текстуальний диктант.

У лабораторних умовах додатково вивчався рівень сформованості в учнів зорової короткочасної пам’яті, зорової уваги та самоконтролю на основі виконання ними двох комплексів завдань.

Проведене дослідження дало змогу вперше з’ясувати стан сформованості навички списування в учнів із ВВМ за такими параметрами: швидкість, способи, правильність (кількість та характер допущених помилок), усвідомленість списування; наявність в учнів самоконтролю під час та після виконання роботи; стан зорової короткочасної пам’яті та зорової уваги. На основі аналізу письмових робіт учнів різних класів було виявлено динаміку розвитку та специфічні особливості навички списування школярів із ВВМ.

Встановлено, що навичка списування поступово удосконалюється у процесі навчання учнів із ВВМ рідної мови, як і в учнів, які не мають мовленнєвих порушень. Але цей процес дуже повільний і характеризується певними особливостями. Так, величина швидкості списування на кожному році навчання в окремо взятих учнів неоднакова. В учнів 3 класу вона коливається від 9 до 26, 5 класу – від 22 до 38, в учнів 7 класу – від 30 до 45 букв на хвилину, в учнів 3 класу масової школи – від 30 до 42 букв на хвилину.

Дані експерименту та досліджень інших авторів (Є. А. Адамович, Л. С. Вавіна, В. В. Воронкова, Є. В. Гурьянов, І. В. Коломиткіна, С. П. Олійник) дали змогу встановити, що швидкість списування на початкових етапах формування навички письма більшою мірою обумовлена станом дрібної моторики пальців рук, рівнем

зорово–моторної координації та іншими немовленнєвими процесами, які забезпечують безпосередньо руховий акт письма, ніж мовленнєвими навичками, що беруть участь в акті списування, наприклад, такими як швидкість читання, способи списування. Ми виявили, що у 80 відсотків учнів швидкість списування не залежала від способу списування і тільки у 20 відсотків учнів спосіб списування впливав на швидкість списування. Недосконалість моторних актів письма негативно впливає на формування почерку школярів.

Величина швидкості списування на кожному році навчання виявилася неоднорідною не тільки в різних учнів одного й того ж класу, а значно коливалась і в одного й того ж учня залежно від розуміння лексичного значення та звуко–складової будови слів, які списувались. Це, в свою чергу, обумовлює різний темп виконання ними письмових завдань, утруднює фронтальну роботу вчителя на уроці.

Отримані матеріали засвідчили, що внаслідок поступового удосконалення навички письма зростає швидкість списування. В учнів 5 класу спеціальної школи вона була в 1,7 разів, 7–го класу – у 2,1 раз вищою, ніж у 3 класі. Швидкість списування підвищувалась за рахунок удосконалення графо–моторних навичок письма та переходу на досконаліший спосіб списування – словами і частинами речення. Однак удосконалення рухових навичок без удосконалення способів списування давало незначне зростання швидкості письма. Учні 3, 5 та 7 класів спеціальної школи користувалися різними способами списування – буквами, буквосполученнями, складами, словами, частинами речень (табл. 1).

Таблиця 1

Способи списування тексту учнями спеціальної та масової шкіл

Способи списування	Кількість учнів, які користувалися цими способами списування (%)			
	Спеціальна школа			Масова школа
	3 клас	5 клас	7 клас	3 клас
По буквах та складах (буквосполученнями)	26	–	–	3
Складами та словами	31	58	54	5
Буквами, складами, словами	29	18	9	—
Словами	8	7	27	48
Словами та частинами речення	6	17	10	44

Найтиповішими для всіх учнів виявився спосіб списування буквосполученнями та словами.

З'ясовано, що більшість учнів спеціальної школи на кожному році навчання користувалися двома або трьома способами – більш або менш досконалим. Характерно, що менш досконалий спосіб (буквами, буквосполученнями) виявився краще засвоєний учнями, а більш досконалий (словами та словосполученнями) був у стадії формування. Знайомі та прості слова учні списували досконалішим способом, слова малознайомі та складні за будовою – менш досконалим, але більш знайомим.

У процесі навчання дітей рідної мови, як відомо, удосконалюються навички письма і читання. Учні поступово переходять від менш досконалих способів списування до більш досконалих. Однак цей процес в учнів із ВВМ відбувається дуже повільно і стихійно. Так, основний спосіб списування у третьокласників – по буквах, буквосполученнями та словами; у п'ятикласників – по складах та цілими словами; у семикласників – по складах та словами або тільки словами. Перехід від побуквеного та поскладового на досконаліші способи списування – словами та словосполученнями, засвідчує наявність певної динаміки у формуванні навички списування, адже будь-яка діяльність формується за тими ж закономірностями, що й у нормі. Однак, незважаючи на певну динаміку, значна кількість семикласників (54%) продовжувала користуватися недосконалим способом списування – буквосполученнями та словами. Однією з причин цього є, на нашу думку, недостатній рівень сформованості в учнів спеціальної школи зорової короткочасної пам'яті. Ми з'ясували, що у 70 відсотків школярів вербальна зорова пам'ять розвинута недостатньо; 20 відсотків з них майже неспроможні запам'ятати та відтворити зразок, і лише 30 відсотків учнів мали достатньо розвинену вербальну зорову пам'ять.

Учні масової школи, на відміну від дітей із ВВМ, списували переважно словами та частинами речення. Способи списування учнів масової школи, крім різниці в їх варіативності, мали значні якісні відмінності. Так, майже всі вони списували текст цілими словами, переривали письмо і зверталися до тексту при зіткненні з орфографічною трудностю в написанні слів, що засвідчує наявність у них орфографічної пильності, самоконтролю під час письма. У дітей із ВВМ подібного не спостерігалось.

Незважаючи на відсутність у всіх учнів навички попереднього читання речення перед списуванням тексту, спосіб списування цілими словами або буквосполученнями та цілими словами забезпечував їм розуміння змісту речення, яке списувалось. Списування по буквах та буквосполученнями утруднювало розуміння значення слів та речень, гальмувало розвиток поскладового читання, вироблення та закріплення навичок орфографічно правильного письма, не сприяло розвиткові орфографічної пильності.

Наведені факти свідчать про те, що жодний із способів списування добре не засвоєний учнями із ВВМ. Причину такого стану ми вбачаємо у відсутності спеціального навчання цієї категорії учнів правильних способів списування.

Безпомилковість списування є суттєвим параметром, який відрізняє грамотність письмових робіт учнів спеціальної школи від учнів масової школи. Якщо кількість учнів 3 класу масової школи, які правильно списали текст, становила 82 відсотки від усіх обстежених, то кількість учнів 3 класу спеціальної школи – тільки 17 відсотків. Середня кількість помилок при неускладненому списуванні тексту становила 3,1 в учнів 3 класу, 2,2 – 5 класу, 1,5 – 7 класу при 0,3 в учнів 3 класу масової школи.

У процесі навчання учнів спеціальної школи кількість помилок під час списування зменшується невиразно. Так, учні 7 класу допустили тільки в 1,5 рази помилок менше, ніж третьокласники.

При зіставленні способів списування та кількості помилок з'ясувалося, що між ними існує певний взаємозв'язок. Учні, які списували переважно словами, припустилися більше помилок, ніж ті, хто списував складами та буквосополученнями.

Значно більшу кількість помилок школярі допускали у складних за будовою словах (71 % – 3 клас, 55 % – 5 клас, 45 % – 7 клас) порівняно з простими словами (34 % – 3 клас, 15 % – 5 клас, 9 % – 7 клас).

За характером допущені помилки умовно було поділено на три групи: 1) фонетико–графічні (пропуски, переставляння, додавання букв та складів, спрощення або спотворення будови слів; заміни букв, що позначають звуки, близькі за акустико–артикуляційними, оптико–просторовими або кінетичними ознаками; заміни й додавання за типом уподібнення); 2) граматичні, які охоплювали велику та різноманітну групу морфологічних і синтаксичних помилок (орфографічні, різноманітні аграматизми, пропуски членів речення, неправильне вживання розділових знаків та великої букви тощо); 3) семантичні (табл. 2).

Найтиповішими при неускладненому текстовому списуванні є граматичні помилки (62 % – 3 клас, 80 % – 5 клас, 59 % – 7 клас), серед яких переважали орфографічні, синтаксичні та пунктуаційні. Їх кількість до 7 класу збільшується. Фонетико–графічні помилки також стійко залишаються в письмових роботах (38 % – 3 клас, 17 % – 5 клас, 41 % – 7 клас), серед яких переважають пропуски та заміни букв. Приблизно на однаковому рівні залишається кількість аграматизмів.

При ускладненому списуванні загальна кількість помилок зростає у 2,5 рази в учнів 3 класу, у 2,4 рази – 5 класу, в 1,8 разів – 7 класів. Збільшення їх сталося за рахунок орфографічних помилок (у 3,8 разів в учнів 3 класу, в 1,5 разів – 5 класу, в 2,1 разів – 7 класу). Слід також відзначити зростання кількості фонетичних та синтаксичних помилок.

Кількість та характер помилок (%), допущених учнями спеціальної та масової школи під час списування тексту, неускладненого завданнями

Характер помилок	Кількість помилок (%)			
	Спеціальна школа			Масова школа
	3 клас	5 клас	7 клас	3 клас
I. Фонетико–графічні	38	17	41	45
1. Фонетичні	29	14	35	34
2. Графічні	9	3	6	11
II. Граматичні	62	80	59	55
1. Орфографічні	11	27	29	22
2. Помилки в написанні префіксів та прийменників	5	7	6	–
3. Помилки узгодження та керування	7	9	6	11
4. Неправильне перенесення слова	3	14	–	–
5. Пропуск членів речення, неправильне вживання крапки та великої букви	36	23	18	22
III. Семантичні	–	3	–	–

Зіставлення характеру помилок, допущених учнями із ВВМ у диктантах та під час списування, показало значну їх схожість, що свідчить про спільні причини їх виникнення. Саме системні порушення мовлення у дітей спеціальної школи призводять до труднощів формування всіх видів письма.

Результати аналізу рівня сформованості орфографічних умінь та навичок в учнів із ВВМ дали змогу констатувати, що в переважній більшості з них виявлено поверхові знання більшості вивчених орфографічних правил. Причому ті з них, хто навіть знав правило, не могли його застосувати внаслідок недорозвитку смислового, фонетичного та граматичного аналізу орфограм. Переважна більшість учнів була неспроможна помітити в слові орфограму.

Як показав аналіз правильності виконання перевірки учнями завдання на текстове неускладнене та ускладнене списування, контроль за процесом списування в них самостійно не формується. Лише 9 % учнів 3 класу, 11 % – 5 класу та 8 % – 7 класу самостійно і правильно виправляли допущені помилки. Решта виявилися

неспроможними в процесі та після списування самостійно виправити помилки, не вміли порівняти записане зі зразком, критично оцінити якість виконання завдання. Учні навіть не відчували потреби перевірити записане, не володіли ефективними способами самоконтролю. Проговорювання та прочитування списаного не сприяло підвищенню якості перевірки, в багатьох випадках відбувалося формально. Під час списування діти не зверталися до зорового образу важких у написанні слів, не запам'ятовували його, що свідчить про відсутність у них орфографічної пильності. Причинами цього можна вважати порушення в учнів із ВВМ процесу організації навчальної діяльності, нормальне протікання якого залежить від сформованості різних психічних функцій, зокрема довільної уваги, рівень якої, як з'ясувалося, відстає в цих дітей від норми. Лише 9 відсотків учнів 3 класу, 20 відсотків – 5 класу були здатні помітити і виправити помилки, спеціально допущені в тексті для виправлення. Поруч з цим учні зовсім не володіли методикою перевірки списаного, не знали прийомів, які полегшують самоконтроль під час виконання завдання.

У процесі навчання дітей рідної мови та спонтанного вдосконалення навички списування кількість помилок зменшується, але характер їх суттєво не змінюється. Стійкими залишаються орфографічні, фонетичні та синтаксичні помилки, причини яких полягають у несформованості фонетичних, морфологічних та синтаксичних узагальнень, недосконалості графо-моторних навичок, а також у своєрідності протікання в учнів таких психічних процесів, як словесно-логічне мислення, вербальна слухова та зорова пам'ять, довільна зорова та слухова увага, самоконтроль, які забезпечують безпомилкове та свідоме письмо. Однією з суттєвих причин є недоскопальність методики навчання дітей правильного списування, зокрема, недостатня увага практиків до корекційної спрямованості навчання.

Отримані результати дали змогу констатувати незадовільність стану навички списування в дітей із ВВМ й стали підставою для розробки основних напрямків, прийомів та методів корекційної роботи щодо формування в учнів спеціальної школи техніки усвідомленого і правильного списування.

У третьому розділі – “Удосконалення навичок грамотного письма учнів з важкими вадами мовлення” – розкрито послідовну систему формування у дітей із ВВМ списування як виду мовленнєвої діяльності та ефективного прийому навчання грамотного письма в умовах спеціально організованого корекційного навчання, відображено результати формуючого експерименту, розроблено методичні рекомендації на адресу практиків.

В експерименті взяло участь 54 учні 3-х класів Київської спеціальної школи-інтернату № 7, 90 відсотків з яких мали загальний недорозвиток мовлення III рівня.

У решти 10 відсотків, за даними мовних карток, ЗНМ поєднувався із заїканням, дизартрією або ринолалією.

При розробці методики корекційного навчання ми враховували: значення та місце списування в навчанні рідної мови, виявлені особливості навички списування та характерні утруднення в опануванні правописом учнів із ВВМ, поетапність процесу списування як розумової та мовленнєвої діяльності, а також особливості мовленнєвого та психічного розвитку дітей, які мають системні мовленнєві порушення.

Методика експериментального навчання передбачала два основні напрямки корекційної роботи: 1) формування списування як виду мовленнєвої діяльності з урахуванням особливостей психічного та мовленнєвого розвитку дітей із ВВМ; 2) використання списування як одного з ефективних прийомів вироблення орфографічної навички. Ми виходили з того, що списування є одним з видів мовленнєвої діяльності (М. Ф. Гнезділов, І. Г. Єременко, І. П. Корнев), якщо воно виконується усвідомлено, досконалими способами – словосполученнями та реченнями і характеризується безпомилковістю.

Розуміння матеріалу, який списувався, залежало від відбору лексичного матеріалу та синтаксичних конструкцій і забезпечувалося попереднім орфоепічним читанням тексту або речення та смисловим аналізом. З метою вироблення в учнів навички орфоепічно правильного читання в системі корекційного навчання застосовувалися спеціальні вправи: читання окремих складів, поскладове читання важких за будовою слів та ін.. Підготовче читання полегшувало перерахування під час списування. Водночас воно сприяло правильному виконанню завдань смислового характеру: вставити пропущене слово, змінити форму слова, упорядкувати деформований текст тощо. Така робота також попереджувала появу семантичних помилок упродовж списування. Розуміння лексичного значення слів, встановлення синтаксичних зв'язків між словами в реченні та між реченнями в тексті виявилось необхідною умовою усвідомленого відтворення зразка.

Попереднє читання забезпечувало не лише розуміння матеріалу, який списується, а й удосконалення способів списування, позитивно впливало на розвиток вербальної пам'яті.

Навичка списування не може вважатися сформованою, якщо учень при цьому допускає велику кількість помилок. Безпомилковість відтворення зразка – суттєвий параметр, який характеризує якісний рівень навички списування. З огляду на це в методиці формуючого експерименту було використано методичні прийоми, спрямовані на вироблення в учнів достатньо точних зорових, слухових та мовнорухових образів слів, що, в свою чергу, попереджувало появу лексико-граматичних помилок під час списування. Основними прийомами були: 1) повторне орфографічне читання зразка;

- 2) орфографічне проговорювання (для учнів, які мали фонетично чисту вимову);
- 3) привертання уваги учнів до зорового образу слова.

Повторне орфографічне читання попереджувало помилки на вивчені правила правопису, сприяло запам'ятовуванню орфографічного образу слова, закріпленню в пам'яті учнів зорових образів буквосполучень. Проговорювання слів по складах з підкресленою артикуляцією виявилось ефективним прийомом більш чіткого і правильного фонематичного аналізу слів. Привертання уваги до зорового образу слова полегшувало правильність орфографічного читання, сприяло запам'ятовуванню правопису слів.

Таким чином, перший напрямок корекційної роботи включав прийоми, спрямовані на формування в учнів експериментальних класів списування як виду мовленнєвої діяльності. Списування стає продуктивним видом письма, якщо виконується не шляхом механічного копіювання букв, буквосполучень, а запису цілими словами або реченнями, тобто передбачає опанування більш досконалою технікою. Володіння досконалим способом списування сприяє підвищенню темпу письма учнів. З цією метою до змісту корекційної роботи вводилося засвоєння учнями алгоритму списування, який передбачав систему таких послідовних дій: попереднє орфоепічне читання з метою усвідомлення змісту тексту; повторне орфографічне читання та запам'ятовування його; запис тексту досконалими способами (словами, словосполученнями, реченнями) під орфографічне проговорювання.

Повторне орфографічне читання мовного матеріалу перед його записом мало велике значення на етапі формування в учнів швидкого читання цілими словами з орфоепічною вимовою. У зв'язку з тим, що орфоепічне читання є обов'язковою вимогою уроків читання, учні, як правило, намагалися читати орфоспічно й на уроках української мови. Таке читання тексту для списування призводило до виникнення великої кількості різноманітних помилок.

Через це упродовж списування від учнів вимагалось чітко проговорювати слова по складах. При цьому вони привчалися до синхронності рухів артикуляційного апарату під час вимови складів та рухів руки, яка пише відповідні букви. Такий спосіб самодиктовки у процесі корекційного навчання спеціально відпрацьовувався. Основними прийомами були наслідування зразка проговорювання вчителем, а також фіксація уваги учнів на зоровому образі слів та їх запам'ятовування. Крім того, учнів навчали списувати текст досконалими способами (цілими словами, словосполученнями, реченнями).

Перехід на досконаліший спосіб списування та запис тексту під чітке орфографічне проговорювання наближували процес самодиктовки під час списування до запису на слух. На підставі цього, а також аналізу результатів корекційного навчання

ми переконалися, що спеціальна організація навчання списування має позитивний вплив і на удосконалення якісного рівня письма під диктовку.

У практиці навчання учнів із ВВМ рідної мови списування широко використовується як прийом формування та закріплення орфографічних умінь та навичок у процесі застосування правил правопису. Це досягається шляхом активної мислительної діяльності школярів під час глибокого вивчення ними граматичної теорії в результаті достатньої кількості тренувальних вправ. Серед суттєвих умов вироблення орфографічної навички Д. М. Богоявленський, М. С. Вашуленко, С. Ф. Жуйков та ін. автори виділяють: знання правил, вироблення умінь їх застосовувати, систему практичних вправ, внаслідок виконання яких формується навичка грамотного письма.

Як засвідчили результати констатуючого дослідження, учні із ВВМ майже не запам'ятовують правил правопису, отож і не застосовують їх. У зв'язку з цим навчання орфографії в спеціальній школі для дітей із ВВМ набуває ще більш вираженого практичного характеру, ніж у масовій школі. Вироблення навичок грамотного письма має відбуватись у процесі виконання численних вправ на читання та списування й методично організовуватися таким чином, щоб сприяти поліпшенню якості грамотного письма учнів. Необхідними умовами такого вироблення є:

- розуміння значень слів і речень, які списує учень;
- правильність читання текстового матеріалу, що списується;
- безпомилковість списування;
- орфографічна пильність;
- самоперевірка списуваного матеріалу.

Перші три умови важливі для формування списування як виду мовленнєвої діяльності, внаслідок чого утворюється підґрунтя для вироблення навички грамотного письма. Дві останні умови – орфографічна пильність та самоперевірка списуваного матеріалу – виявились важливими умовами поліпшення саме якісного рівня списування учнів. З огляду на це основними завданнями другого напрямку експериментального навчання визначено вироблення в учнів орфографічної пильності та навичок перевірки записуваного.

Розпізнати у слові орфограму (орфографічна пильність) та підвести її під правило – найбільш складні для учнів із ВВМ розумові та мовленнєві операції.

Вироблення орфографічної пильності, як відомо, засновується на розвиткові у дітей елементарних мовних узагальнень (фонетичних, морфологічних, синтаксичних), які утворюються на основі зіставлення образів слів (слухового із зоровим, зорового із зоровим), а також зіставлення лексичного та граматичного значення слова. В основі формування мовних узагальнень лежить активізація набутих учнями знань та умінь (уміння розрізняти голосні та приголосні, виділяти наголошений і ненаголошений

голосний, наголошений і ненаголошений склад, змінювати форму слова, встановлювати зв'язки у словосполученнях і реченнях).

З огляду на це розроблена нами методика корекційного навчання передбачала обов'язкову актуалізацію в пам'яті учнів найбільш загальних ознак орфограм.

На основі врахування особливостей пізнавальної діяльності учнів із ВВМ ми визначили таку поетапність формування в них орфографічної пильності: 1) знаходження орфограм у словах, реченнях, записаних у зошиті, на дошці або в текстах підручника; 2) перехід від зорового виділення орфограм у текстах до виділення їх на слух; 3) виділення орфограм на слух. Основними прийомами вироблення орфографічної пильності були :

- привертання уваги до зорового образу слова;
- зіставлення зорового образу слова зі слуховим або зорового (зразок) із зоровим;
- фонематичний аналіз слів, які підлягають списуванню;
- виділення орфограм різними способами (підкреслюванням, кольором тощо) та їх підведення під правило.

На перших двох етапах вироблення орфографічної пильності значна увага приділялася диференціації різних орфограм за допомогою обов'язкового включення до змісту кожного уроку української мови “орфографічної зарядки”. Вироблення в учнів уміння розпізнавати схожість правопису окремих слів створювало міцну базу для закріплення та використання набутих орфографічних умінь, мало корекційно-розвивальний вплив на розвиток словесно-логічного мислення учнів. Систематичне проведення зорових, зорово-слухових диктантів та письма по пам'яті виявилось ефективним засобом поліпшення запам'ятання зорового образу слів.

Водночас різні засоби виділення орфограм, їх орфографічне проговорювання, пояснення, тобто повний аналіз орфограм, привертали увагу учнів до небезпечних частин слова, спонукали пригадати правило, за допомогою якого вони й пояснювали кожний важкий випадок правопису.

Отже, вироблення орфографічної пильності стало продуктивним засобом подолання інертного ставлення школярів із ВВМ до мовного матеріалу, виникнення пізнавального інтересу до написання слів. Поява орфографічної пильності, у свою чергу, спонукала учнів до частішої самоперевірки, яка зазвичай відсутня в учнів із ВВМ.

Перевірка записаного відіграє відчутну роль у виробленні навички орфографічно грамотного письма. В організації корекційного навчання перевірка списаного учнем тексту, не забираючи багато часу, вирішувала такі конкретні завдання: вчасно привертала увагу до списуваного слова, виховувала потребу контролювати себе під час та після виконання завдання, а також сприяла формуванню у школярів “установки на

самоконтроль”. Таким чином, у процесі цілеспрямованої організації перевірки списуваного матеріалу в учнів експериментальних класів закріплювалася навичка орфографічно грамотного письма, розвивалася довільна увага.

Послідовність вироблення в учнів самоперевірки відбувалася за схемою поетапного формування розумових дій (П. Я. Гальперин). Спочатку спосіб виконання дії пояснювався дитині на основі зразка перевірки, проведеної вчителем. Потім учень виконував дію з опорою на картку з правилами перевірки, проговорюючи вголос кожную операцію контролю. Далі опора на картку знімалась, залишалось тільки проговорювання вголос. Поступово зовнішнє мовлення переводилось у шепітне, а згодом у мовчазне мовлення, – виконання дії перевірки відбувалось у внутрішньому мовленні.

Для вироблення навички самоконтролю використані такі прийоми:

- поскладове порівняння слова–зразка і слова, списаного учнем;
- повторне поскладове читання списаного;
- виділення у тексті орфограм;
- класифікація орфограм.

Враховуючи те, що під час перевірки чужі помилки знайти легше, ніж власні, ми пропонували учням обмінюватися зошитами і виправляти виявлені в них помилки. Взаємоперевірка сприяла розвиткові відповідальнішого ставлення школярів до перевірки чужої і власної письмової роботи.

Формування навички свідомого списування відбувалось у процесі виконання тренувальних вправ на списування відповідно до теми уроку, а також під час індивідуальних занять з тими учнями, хто мав труднощі в опануванні алгоритмом списування внаслідок стійких порушень усіх видів аналізу, зорової пам’яті та уваги. На перших етапах з цією метою використовувалися вправи на текстуальне неускладнене списування, які передбачали спочатку запис тексту, а потім виконання простих завдань (підкреслювання букв, складів, слів тощо). Вироблені навички переносилися на списування, ускладнене завданнями орфографічного або граматичного характеру (вставити пропущену букву, склад, слово; змінити при списуванні форму слова тощо), коли завдання і списування виконуються одночасно. Для допомоги у самоконтролі своєї діяльності використовувалися картки алгоритму списування, які були в кожного учня. Щоб удосконалити способи списування, застосовувалися різні види зорових, зорово-слухових диктантів та письмо по пам’яті. Невеликі за обсягом, вони не забирали багато часу, а включення до них слів з певними орфограмами або граматичними категоріями давало змогу співвіднести їх з темою уроку. Ці види вправ пропонувались учням у першій половині уроку з тим, щоб використані в них слова включити до змісту слухових диктантів, творчих і самостійних робіт, якими завершувався урок.

Спочатку виконання учнями кожної дії процесу списування та переключення з однієї дії на другу відбувалось під керівництвом учителя. Поступово, коли навичка автоматизувалася, керівництво вчителя замінювалось контролем з його боку.

Розроблена система експериментального навчання була апробована на уроках української мови протягом року у третіх класах Київської спеціальної школи-інтернату № 7 для дітей із ВВМ. Зіставлення результатів, отриманих в експериментальних і контрольних класах, підтвердило ефективність розробленої нами системи корекційного навчання.

84 відсотки учнів експериментальних класів перейшли на досконаліший спосіб списування (25 % – словами, 59 % – словами та словосполученнями). Тільки 16 відсотків учнів списували складами та словами. Після корекційного навчання жодний школяр не користувався таким способом списування, як побуквене. Отже, кількість учнів експериментальних класів, які перейшли на досконаліші способи списування, збільшилась на 64 відсотки. Удосконалення способу списування в учнів експериментальних класів позитивно вплинуло на зростання швидкості їх письма в цілому. Кількість помилок при виконанні вправ на списування зменшилась у 2,2 разів. У контрольних класах, де навчання відбувалось за традиційною методикою, кількість учнів, які перейшли на досконаліші способи списування, збільшилась тільки на 22 відсотки, зростання швидкості списування виявилось майже непомітним, а кількість помилок зменшилась тільки в 1,3 рази.

Формування навичок повторного орфографічного читання зразка, орфографічного аналізу мовного матеріалу, запису тексту досконалими способами під орфографічне проговорювання при текстуальному списуванні та вироблення в учнів потреби контролювати правильність свого запису мали позитивний вплив на вдосконалення письма на слух. Зменшення кількості помилок у диктантах школярів, які навчалися за експериментальною методикою, відбувалось інтенсивніше (у 2,3 разів), ніж у роботах учнів контрольних класів (у 1,6 разів).

Кількість помилок у письмових роботах школярів зменшилась за рахунок орфографічних (у 2,7 разів), синтаксичних та пунктуаційних (їх не залишилось взагалі), а також граматичних помилок (у 2,2 разів). В учнів контрольних класів такої позитивної динаміки не спостерігалось. Не виявлено значних змін у зменшенні кількості фонетичних помилок як у письмових роботах учнів експериментальних, так і контрольних класів. Це можна пояснити стійким порушенням фонематичного аналізу і синтезу як одного з компонентів мовленнєвої функції (О. М. Мастоюкова). Саме тому на спеціальних уроках корекції та під час індивідуальної роботи з учнями спеціальної школи необхідно приділяти цьому серйозну увагу.

Таким чином, аналіз результатів експериментального навчання переконливо підтвердив ефективність розробленої нами системи корекційного навчання, спрямованої на вдосконалення навичок грамотного письма школярів із ВВМ шляхом формування в них правильної та усвідомленої навички списування. Отримані результати дали змогу розробити конкретні методичні рекомендації для практиків щодо формування в дітей навичок списування та засобів поліпшення якісного рівня їх грамотного письма.

Осмилення теоретичних засад методики роботи над формуванням у дітей із ВВМ правильної та усвідомленої навички списування, узагальнення досвіду вчителів спеціальної школи, педагогічний експеримент та його результати підтвердили актуальність обраної нами проблеми.

На підставі результатів дослідження зроблено такі **висновки**.

Теоретичний аналіз психолого–педагогічної, методичної, логопедичної літератури, практики навчання учнів із ВВМ засвідчив значний інтерес дослідників до питань підвищення якості письма в учнів на всіх етапах їх навчання, особливо у молодших класах, виявлення причин їхньої неспішності з рідної мови та пошуку шляхів її подолання. При цьому вкрай недостатня увага дослідників зверталася на корекційні можливості використання списування як одного з видів письма та ефективного засобу поліпшення орфографічної грамотності учнів із ВВМ. Між тим наочне пред'явлення мовного матеріалу в процесі списування, необхідність взаємодії при цьому багатьох аналізаторів, доступність і широке застосування письма за зразком учнями не лише на уроках української мови, а й з інших загальноосвітніх предметів, створює сприятливі умови для його використання як ефективного засобу поліпшення якісного рівня письма учнів у цілому.

Проведене нами дослідження дало змогу констатувати незадовільність сформованості навички списування у школярів із ВВМ на всіх роках навчання. Воно засвідчило, що без спеціального навчання навичка списування у дітей із ВВМ виробляється повільно і не відповідає методичним вимогам. У ході експерименту було доведено, що жодний спосіб, якими зазвичай користуються учні, добре ними не засвоєний, а перехід на досконаліший спосіб відбувається стихійно.

Наявність зразка не забезпечує правильності списування текстів учнями спеціальної школи, про що свідчить значна кількість фонетичних, орфографічних та синтаксичних помилок у письмових роботах дітей із ВВМ. При ускладненні орфографічного матеріалу та складової будови слів, які входять до тексту, кількість помилок збільшується.

Незадовільний стан грамотності письма учнів спеціальної школи пояснюється порушенням психофізіологічних механізмів, які лежать в основі відтворення зразка, та недосконалістю спеціальної методики навчання дітей списування.

Дослідне навчання дає змогу стверджувати, що:

– застосування в певній методичній системі спеціальних пропедевтичних вправ сприяє збільшенню обсягу зорової вербальної пам'яті, посиленню точності зорового сприймання, уваги, тобто забезпечує міцне підґрунтя грамотного письма, стає базою для проведення систематичної роботи над формуванням послідовних розумових та мовленнєвих дій в алгоритмі списування;

– застосування спеціальних корекційних прийомів забезпечує розвиток в учнів орфографічної пильності, вироблення навички самоконтролю, що позитивно впливає на засвоєння системи послідовних дій алгоритму списування;

– формування в учнів алгоритму послідовних дій списування сприяє попередженню та подоланню помилок, які допускають учні під час списування, поліпшує якісний рієнь грамотності письма в цілому.

Експеримент підтвердив, що розроблена система корекційного навчання інтенсифікує формування навички грамотного письма як на основі зразка, так і за слухом та самостійного.

Результати контрольного експерименту свідчать, що мету дослідження досягнуто, висунуту гіпотезу підтверджено.

Основні положення дослідження відбито в таких публікаціях:

1. Проблема підвищення письмової грамотності учнів із загальним недорозвитком мовлення // Дефектологія. – 1996 – № 2. – С. 20 – 22.

2. Алгоритм списування для учнів молодших класів із важкими вадами мовлення // Дефектологія. – 1998. – № 3. – С. 18 – 21.

3. Формирование навыков осознанного списывания у учащихся с тяжелыми нарушениями речи // Специальные образовательные потребности ' 98: Материалы конференции. – Тарту, 1998. – С. 349 – 354.

4. Вироблення орфографічної пильності в учнів із важкими вадами мовлення // Дефектологія. – 1999. – № 2. – С. 21 – 24.

5. Удосконалення методичних прийомів навчання грамотного письма учнів із загальним недорозвитком мовлення // Удосконалення підготовки кадрів в Україні. Всеукраїнська наукова конференція викладачів–дефектологів. – К., 1996. – С. 32 – 33.

Чередніченко Н. В. Формування навичок грамотного письма у дітей з важкими вадами мовлення в процесі корекційного навчання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – спеціальна педагогіка. – НПУ імені М.П.Драгоманова, Київ, 1999. – 190 с.

Роботу присвячено актуальній проблемі формування навичок грамотного письма в дітей із важкими вадами мовлення на основі корекційно–розвивальних впливів спеціальної організації навчання списування. У дисертації розглядаються теоретичні засади та два основних напрямки корекційного навчання: формування списування як виду мовленнєвої діяльності з урахуванням особливостей психічного і мовленнєвого розвитку дітей із ВВМ та використання списування як одного з ефективних прийомів вироблення орфографічної навички.

Встановлено, що поліпшення якісного рівня грамотності учнів із ВВМ можливе за умови спеціально організованого формування в них алгоритму послідовних дій списування з урахуванням специфічних порушень цього виду діяльності.

Запропоновано систему спеціальних практичних вправ, спрямованих на розвиток та корекцію в учнів порушених механізмів списування, які є міцним підґрунтям грамотного письма. Ефективність цієї системи обґрунтована теоретично і підтверджена експериментально.

Ключові слова: учні з важкими вадами мовлення, корекційне навчання, види письма, алгоритм списування, механізми списування, система практичних вправ.

Чередніченко Н. В. Формирование навыков грамотного письма у детей с тяжелыми нарушениями речи в процессе коррекционного обучения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – специальная педагогика. НПУ им. Н. П. Драгоманова, Киев, 1999. – 190 с.

Исследование посвящено актуальной проблеме формирования навыков грамотного письма у детей с тяжелыми нарушениями речи на основе коррекционно–развивающих влияний специальной организации обучения списыванию.

От уровня сформированности у данной категории детей грамотного письма в значительной степени зависит успешное овладение другими учебными предметами. Поэтому формирование грамотности устной и письменной речи является одной из главных задач обучения украинскому языку в специальной школе.

Несмотря на проявляемый к данной проблеме интерес практиков и исследователей, остаются недостаточно изученными коррекционно–развивающие возможности многих видов речевой деятельности, методических приемов и средств,

видов письменных работ в обучении детей с тяжелыми нарушениями речи (ТНР) родному языку в целом, формировании навыков орфографически грамотного письма, в частности.

В практике долгое время не дооценивается роль списывания в формировании орфографически грамотного письма. Вовсе не обращается внимание на выполнение умственных и речевых действий, которые обеспечивают правильное и осознанное воспроизведение образца во время списывания.

Таким образом, выбор темы данного исследования обусловлен, с одной стороны, социальной значимостью овладения грамотной письменной речью как составным компонентом языкового образования, а с другой – неудовлетворительным методическим обеспечением процесса обучения родному языку учащихся с ТНР, недостаточной разработкой проблемы повышения качественного уровня грамотного письма в теоретическом и практическом аспектах.

В связи с этим объектом исследования был избран процесс обучения грамотному письму учащихся младших классов с ТНР; предметом – система коррекционно-развивающих влияний специального обучения списыванию на формирование грамотного письма у учащихся с ТНР.

Цель исследования – разработать дидактико-методические средства интенсификации формирования навыков грамотного письма в процессе специального обучения списыванию.

Гипотезой исследования явилось предположение о том, что повышение качественного уровня грамотности учащихся с ТНР возможно при условии учета характерных особенностей познавательной деятельности и речевого опыта детей с нарушениями речи, формировании у них алгоритма последовательных осознанных действий списывания, использования в определенной методической системе специальных пропедевтических и тренировочных упражнений, целенаправленных на формирование у учащихся прочной основы грамотного письма.

В диссертации рассматриваются теоретические аспекты и два основных направления коррекционного обучения: формирование списывания как вида речевой деятельности с учетом особенностей психического и речевого развития детей с ТНР, а также использование списывания как одного из эффективных приемов выработки орфографического навыка.

Установлено, что качественный уровень грамотности письма в целом учеников с речевыми нарушениями возможно значительно повысить в процессе специальной организации обучения списыванию как виду речевой деятельности. С этой целью в эксперименте апробирован алгоритм списывания, учитывающий специфические нарушения данного вида деятельности у детей с ТНР.

Разработанная система специальных практических упражнений, направленных на развитие и коррекцию у младших школьников механизмов списывания, является прочной основой формирования у них грамотного письма.

Достоверность результатов обеспечивается научно-теоретическим обоснованием исходных положений исследования, репрезентативностью выборки, количественной и качественной характеристикой достаточного объема эмпирического материала, эффективностью экспериментальной работы в специальных школах.

Ключевые слова: дети с тяжелыми нарушениями речи, коррекционное обучение, виды письма, алгоритм списывания, механизмы списывания, система практических упражнений.

Tcherednitchenko N. V. Formation of correct spelling skills of children suffering from serious abnormalities of speech in conditions of corrective teaching. – Manuscript. – 190 p. -

The dissertation presented for conferring the scientific degree of the candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13. 00. 03. – special training. – National Pedagogical University named after N. P. Dragomanov, Kyiv, 1999.

The scientific research is dedicated to the topical problem of forming correct spelling skills of children suffering from serious abnormalities of speech. The skills are formed on the basis of correctively-developing influence of specific organisation of teaching copying the text material. Theoretical aspects and two main directions of corrective teaching are considered in the dissertation, that is: forming copying as one of the types of speech activity with regard of specific features of psychological and speech development of children suffering from serious abnormalities of speech, and the use of copying as one of the effective methods of forming skills in spelling.

It has been established that the rise in quality level of literacy among pupils suffering from serious abnormalities of speech is possible on condition that algorithm of copying is formed with regard of specific abnormalities in that very type of activity.

The system of special practical exercises aimed at the development and correction of pupils' copying mechanisms is suggested. The system is considered to be a reliable ground for correct spelling.

The effectiveness of this system is substantiated theoretically and proved experimentally.

Key words: children suffering from serious abnormalities of speech, corrective teaching, types of writing, algorithm of copying, the system of practical exercises.

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100317476